

Nezdei Csilla

Kaposvár első középfokú iskolájának vonzásterülete 1812 és 1927 között

ABSZTRAKT

Napjainkban a vonzáskörzetek kutatása elsősorban komplex szemlélettel történik, egy-egy városra vonatkozóan. Ezzel szemben dolgozatomban arra törekszem, hogy mind teljesebb formában megvizsgáljam Kaposvár – mint Somogy megye székhelye – első gimnáziumának 19. századi és századfordulóra jellemző tanulói vonzáskörzetét.

Az elemzés fő célpontjai az iskola életében végbemenő változásokat követő diáklétszám módosulások megfigyelése, lehetőség szerint okainak feltárása. A tanulmány az abszolút szempontú megközelítést alkalmazza, hat minta tanév vizsgálatával, valamint összefüggéseket kíván megállapítani a területi vonatkozás és a diáklétszám között az egyes tanévekben.

CATCHMENT AREAS OF THE FIRST SECONDARY SCHOOL OF KAPOSVÁR BETWEEN 1812 AND 1927

ABSTRACT

Nowadays the researches on the catchment areas are mainly made by complex approach and usually focusing on only one town. In contrast of these statements in my research I strive to the fullest extent possible inquire into the characteristics of the educational catchment areas of Kaposvár's first high school in the 19th century and the time of the turn of the century—as the town is the county seat of Somogy county.

The main purposes of the analysis is to observe the changes in the number of the students after the different changes took place in the high school's life and to explore what are the reasons for these changes. The study applies the approach of absolute terms to analyze six model academic year in the high school and also intends to establish correlations between the territorial aspects and the number of the students in some school years.

Kulcsszavak: Kaposvár, vonzáskörzet, Táncsics Mihály Gimnázium, 19. század.

Keywords: Kaposvár, catchment area, Táncsics Mihály Secondary School, 19th century

BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS

Kaposvár városa a terület történelmi viszontagságainak köszönhetően megkésve kezdte kiépíteni infrastrukturális rendszerét, benne az oktatásra vonatkozóan is. A város első állami kisgimnáziumként megalakuló intézménye éppen emiatt csak 1806-ban alakult meg, amelynek az idők során fenntartói, működtetői, tagozatai egyaránt módosultak. Az iskola jellegének változásai, például az egyes szakosított tantervű osztályok kialakítása, értelemszerűen maguk után vonják a tanulók számának alakulását is.

Célom a tanulmány elkészítésével az, hogy megvizsgáljam a megyeszékhely első középfokú intézménye vonzáskörzetének alakulását az 1812/13-as és az 1926/27-es tanévek között, 6 tanév kiemelése révén. Az abszolút diáklétszám mellett elemzésre kerül a népességarányosan vizsgált bejáró diákok rátája, a tanulókra gyakorolt vonzásintenzitás. Az egyes vonzáskörzetek kiterjedéséről további következtetések levonása lehetséges.

MÓDSZERTAN

A munkát az iskoláról és a városról készített szakirodalom tanulmányozásával kezdtem el. Kaposvár történetét (benne a 19. századot is) tartalmazó feldolgozások voltak HARTNER R., PÁLNÉ LEINBERGER Á., KÉKI Z., KANYAR J., KELEMEN E. a városról, illetve a dél-dunántúli térségről készült művei. Az intézményre vonatkozóan főképpen MIKLÓS E. által készített írásokat vettem alapul, illetve a város oktatási funkciójának alakulását rögzítő dokumentumokat, könyveket, iratokat. Az 1812-1912 közötti időszakot leíró emlékkönyv már tartalmaz olyan adatokat, amelyek a diákok lakhelyének megoszlását tüntetik fel, itt azonban csak a megyei adatok, illetve a határon túli lakosok kerültek elkülönítésre (KENGYEL M. 1913).

A vonzáskörzet témáját oktatási szakágazati megközelítés oldaláról vizsgáltam meg, Kaposvár intézményének abszolút vonzáskörzetét elemezve. Ennek során a vonzáskörzeti irodalmakból BELUSZKY P. 1981-es, DÖVÉNYI Z. 1977-es és TÓTH J. 2002-es munkájára alapoztam. Vonzáskörzet tekintetében, az elemzés módszertanilag nem a komplex, hanem a szakágazati vizsgálatot alkalmazza, amely tehát oktatási vonatkozást jelent – középfokú oktatási intézmény tárgyaként. MAJDÁNNÉ MOHOS M. 1984-es Tapolca vonzáskörzete munkája, valamint MOHOS M. (1990) Barcs, Lenti és Nagyatád oktatási vonzáskörzetéről készített írása szintén tartalmazza az egyes speciális intézmények jelentősebb vonzó hatását (ez a tanulmányban a megjelenő új képzések miatt fontos). FORRAY R. K. (1993) területi egyenlőtlenségekről készített írása – habár nem tartalmaz vonzáskörzeti vizsgálatokat –, mégis jól rámutat a vidéki-városi tér között az oktatásban érzékelhető különbségekre. A vonzáskörzet ágazati oldalára utalva HANTÓ Zs. – KÁRPÁTI Z. 1982-es munkájában megfogalmazza Chabot azon elvét, amelyben három övezet jelenik meg a vonzáskörzetben: a „gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok zónáját, a szellemi befolyás zónáját (oktatás, sajtó stb.), és az általános, közvetlen kapcsolatok zónáját” (HANTÓ Zs. – KÁRPÁTI Z. 1982. p. 150.)

A diákok lakhelyére vonatkozó adatokat a vizsgált évek osztálynaplói tartalmazták – korábban latin, később magyar nyelven. A naplókban a diákok születési helye és az apák vagy gyámok lakhelye van bejegyezve, viszont egyik sem teszi közérthetővé, hogy pontosan melyik helység az adott diák lakhelye. Ez esetben a gyám lakhelyét tekintettem a gyermek lakhelyének.

A bejárás módja nem ismert a naplók, felhasznált írások alapján. A településeket feljegyeztem, majd összesítettem az adott településről az adott tanévben bejáró diákok számát. Ezt minden vizsgált év esetében elvégeztem, valamint kiszámítottam az egyes tanévekben az átlagos osztálylétszámot, a küldő települések lakosságához viszonyított rátákat. A tanévek kiválasztása az iskola életében történő módosulásokat követő évekre fókuszált. Ennek oka, hogy a következő évre a változások már társadalmi hatást generálhattak, amely a diáklétszám mértékében kimutatható lehet. Nem minden esetben sikerült a közvetlen következő tanévet megvizsgálni – a korabeli írásos dokumentumok hiánya miatt: 1852/53 helyett 1855/56, 1925/26 helyett 1926/27-es év került vizsgálat alá.

A vidéki diákoknak a városi lakossághoz viszonyított arányát, az elemzett időszakokban, az azonos évi vagy ahhoz a legközelebbi népszámlálási adatokkal vettem össze. A diákok lakhelyükhöz képesti rátájának alapját szintén a kaposvári lakossági adatokat tartalmazó népszámlálási adatok jelentik, 1870-től. A korábbi tanévekhez kötődően nem jutottam adatokhoz.

A vizsgálat csupán a 19. századra és a századforduló utáni néhány évtizedre terjed ki, így az államszocialista és a mai vonzáskörzet elemzése nem képezi a dolgozat részét. Az intézmény későbbi történeti és vonzáskörzeti szegmenseit szintén nem vizsgálom.

Érdekesség lehet a tandíjfizetésre kötelezettek és a mentességet élvezők számának aránya. Mivel az egyes osztálynaplókban nem mindig voltak teljesek ezek a feljegyzések, így csupán az 1887/88-as tanév esetében figyelhettem meg teljességében ezt az arányszámot.

Az adatok között előfordult több alkalommal adathiány – a lakhelyre nézve, emiatt kisebb eltérések lehettek. A hibaszázalékok a következők szerint alakultak: 1813/14-ben 2,89%, 1818/19-ben 3,31%, 1870/71-ben 1,38% – az 1855/56., az 1887/88. és az 1926/27. tanévekben nem volt adathiány, így ekkor 0%-os az adott tanévi hibaérték. A hat tanévet együttesen nézve, 0,66%-os hibaértékkel kell számolni.

Az adatok statisztikai feldolgozásához (összesítések, átlagok számítása) Microsoft Word, Excel 1997-2003-as verziójú programokat, valamint a KSH helységnévtár, Országos Széchényi Könyvtár online keresőit és a www.google.hu keresőt használtam fel. Ezekre azért volt szükség, mert az évek során egy-egy település neve megváltozott, összeolvadt más helységgel, városhoz csatolták, illetve a mai államhatáron kívülre került. Itt fontos megjegyezni, hogy egyes települések a trianoni békediktátum előtt az Osztrák-Magyar Monarchia (röviden: Monarchia) területéhez tartoztak, viszont más települések kívül estek a Monarchia területén.

Az összesített adatok térbeli ábrázolását ArcMap 9.3-as verziójú program és az Inkscape 0.48.1.0 verziójú program segítségével készítettem el. Az egyes tanévek külön kerültek ábrázolásra, megyei vonatkozásban. Az első három minta tanévben – súlyozás hiányában – az érkező diákok számát, az utolsó három minta tanévben pedig a szerző által meghatározott kategóriák szerinti rátákat ábrázoltam.

KUTATÁSTÖRTÉNET

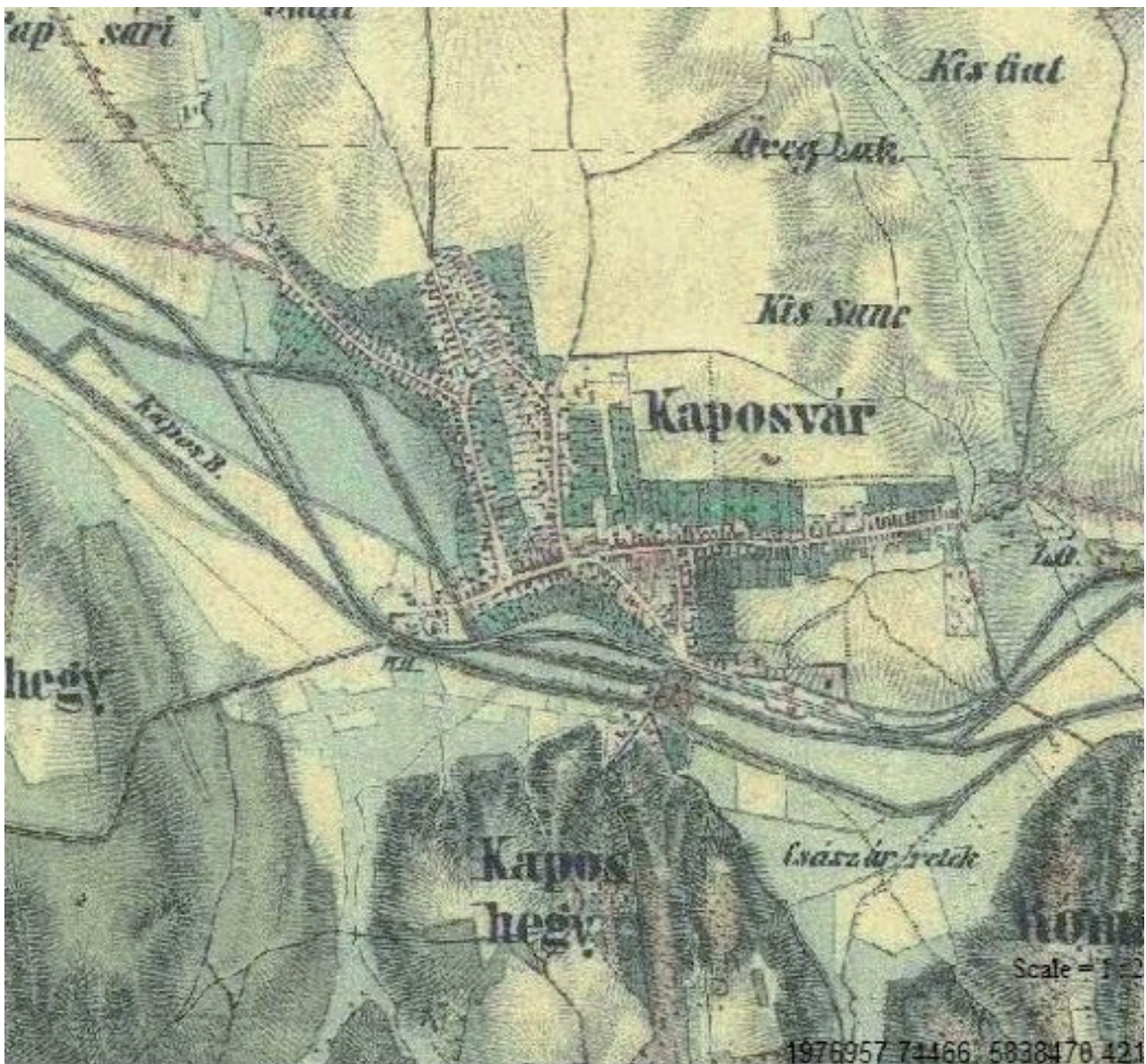
Kaposvár 19. századi történeti földrajza

A 18. század közepén, 1750-ben fordulat következik be a város életében, mert ekkor válik a megyegyűlések és Somogy megye állandó székhelyévé. Ennek hatására középítkezéseket végeztek, mint plébánia, megyei börtön, megyeháza. Mérnöki hivatalt állítottak fel, megélnékvült a városi kézműipar,

kereskedelem. A postautak kialakításával javult a település megközelíthetősége. Az első népszámlálási adatokban a polgárság relatív többségét és a papok, tisztviselők igen alacsony hányadát rögzítették. A 19. századtól sorra nyíltak a helyi gyárak: posztógyár, nyomda, sörfőzde, szappangyár. A letelepedő zsidó családok által tovább élénkült a kereskedelem. Kaposvár polgárosodásának fő korszaka ez, amelyet jelzett az első gimnázium, az olvasótársaság, nemzeti casino, postahivatal megjelenése. Mezővárosi rangból 1848-ban rendezett tanácsú várossá lépett elő, amelyet a forradalom és szabadságharc eseményei miatt visszavontak, e címet csak 1873-ban kapta meg ismét. A település 19. századi történetéhez tartozik még a jogi keretek változása (például a törvény előtti egyenlőség), a közlekedési infrastruktúra további fejlődése az 1872-es Zákány és Dombóvár közötti vasútvonal áthaladásával, a megyeszékhely egyéb helységekkel történő vasúti összekötésével. A polgárosodáshoz hozzájárult a 19. század második felének prosperáló gazdasága: vasútvonalak bővülése, első villanytelep létesítése, telefonkapcsolat kiépítése, cukorgyár megnyitása. A századforduló körül megjelent a városi malom, vágóhíd, vasöntöde is. Mindezeknek a létesítményeknek és kulturális társaságoknak a megjelenése olyan gazdasági-társadalmi fejlődést generált, amely a város polgárosodásához vezetett, továbbá jelentős szerepük volt a lélekszám-növekedésben is. Ezt támasztja alá a II. katonai felmérés, amelyen a város kiterjedése az I. katonai felméréshez képest Ny, ÉNy-i és K-i irányba terjeszkedett (1. és 2. ábra). Ezek a tevékenységek a társadalomban szintén változást eredményeztek, ennek egyik példája a város első kisgimnáziumának megalapítása.

1. ábra. Kaposvár területe az első katonai felmérés térképén
(Forrás: Arcanum Az első katonai felmérés DVD, 25. szelvény)

2. ábra. Kaposvár Kapos-völgybeli fekvése, II. katonai felmérés térképe (<http://archivportal.arcanum.hu/>)

Az intézmény története

A megyeszékhely ezen iskolájának vizsgálata mindezidáig elsősorban annak történetiségére terjedt ki. Vonzáskörzeti adatokat az évkönyvek, emlékkönyvek csupán történeti jelleggel tartalmaztak. Kaposvár vizsgálata nem képezte részét egy vonzáskörzet jellegű dolgozatnak sem eddigi kutatásom szerint, emiatt szintén fontos a leíró jellegű munka elkészítése.

A történelmi adatok bemutatják az iskola megalakulásának körülményeit. Az intézmény szükségességének gondolata 1790 májusában fogalmazódott meg a megyegyűlésen, amikor arra a megyei rendek kezdeményezést tettek. A megyei iskola létesítésének helye 1792-ben három hely között ingadozott, majd 1796-ban a pécsi tankerület vezetője látogatása alkalmával megbizonyosodott arról, hogy Kaposváron adottak a létesítés követelményei. 1802-re a városban volt három osztályos népiskola, illetve Esterházy Miklós herceg felajánlása által 1794-től építőanyag is. 1805-ben, a városban és a vármegyében a források keresése jelentette a legfontosabb kérdést. Gyűjtést szerveztek 1806-ban, így társadalmi közadakozás (Esterházy Miklós herceg, Kaposvár és a vármegye lakói) által teremtődtek

meg a pénzügyi feltételek (MIKLÓS E. 2006). Az alapító letételére 1806-ban került sor. Az iskola 1806. november 1-jén nyitotta meg kapuit három osztállyal, ahol a tandíjfizetés kötelme miatt előbb a jómódú diákok folytathattak tanulmányokat. Negyedik (grammatikai) osztályát 1808-ban nyitotta meg, majd 1812-ben kapta meg a nyilvánossági jogot és lett vármegyei alapítású kisgimnázium. 1817-ben újabb bővülés valósult meg az ötödik és hatodik osztályok megindításával – hatosztályos nagygimnáziummá lépett elő. E címét 1851-ig tartotta meg. A tanítás nyelve a latin volt, de 1825-től minden osztályban felváltva az órákat latin és magyar nyelven tartották. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverését követően a somogyi megyeszékhelyen is lehetett érezni a veszteségeket. Ennek megnyilvánulása 1851-ben a nyilvánossági jog megvonása, és négyosztályúvá visszaminősítése volt. Nyilvánossági jogát azonban négyosztályosként megszerezte (MIKLÓS E. 1987). 1869-től államgimnáziummá vált, majd újabb iskolai osztályok bővítése következett: 1884/85-ös tanévben a hetedik, 1885/86-os tanévben a nyolcadik osztály, ezzel pedig főgimnáziummá lépett elő. A párhuzamos osztályok megindítása 1891/92-es tanévben kezdődött, ennek igényét a tanulói létszámbővülés támasztotta alá.

Névváltoztatás 1921-ben volt: Kaposvári Magyar Királyi Állami Somssich Pál Gimnázium lett, ahol a két világégés közötti időszakra is jellemző, erős vallásosság jelent meg, amelyet statisztikailag is vezettek. 1948/49-ben pedig átnevezték kaposvári Táncsics Mihály Állami Általános Gimnáziumra (MIKLÓS E. 1987).

Újabb változtatás 1924/25-ben történt: megkezdődött a reálgimnáziummá fejlesztés, egészen az 1942-es utolsó évfolyam végzéséig. Ebben az időszakban az angol, olasz, majd ismét az angol nyelv oktatása került előtérbe. Minőségileg fontos és erős hírnévre tett szert a differenciált versenyeken elért helyezések által. A vidéki iskolák között a harmadik helyen jegyezték országosan – ennek pontos időpontja az irodalmakból nem derült ki.

1866 és 1945 között megyei kulturális funkciót töltött be azáltal, hogy a megyei könyvtár állományát az intézményre bízták.

Az intézmény helyszíne

Térbeli módosulás következett be az intézmény fennállása alatt. Az iskola elsőként a mai Kossuth téren jött létre egy vendéglő helyén (1), majd 1864 májusában egy új épületet avattak, szintén a Kossuth téren (2). Ezt egy jelentősebb térbeli elmozdulás követte: 1898/99-es tanévben vették használatba a mai Bajcsy-Zsilinszky utcai épületet (a Meggyes-telken), később ezen végeztek bővítéseket, csatlakoztatták hozzá az úgynevezett Csorba-házat (3). A középiskola területét közelítőleg a felére csökkentették, mert a másik felén építették fel a mai Noszlopy Gáspár Közgazdasági Szakközépiskolát. Ezeket a módosulásokat újabb költözés nem követte (3. ábra).

3. ábra. A Táncsics Mihály Gimnázium elhelyezkedése egy 1922-es térképen.

Az arab számok a vizsgált iskola időbeli helyszíneit jelölik – sorrendben

(Forrás: Kaposvár rendezett tanácsú város térképe, 1922. Tervezte és rajzolta: Bereczk Sándor városi főépítész)

(Places of the Táncsics Mihály Secondary School, in 1922.

The arabic numbers show the times of the places of the secondary school – in order

(Source: map of Kaposvár, 1922. Planned and drawn by Sándor Bereczk town master architect)

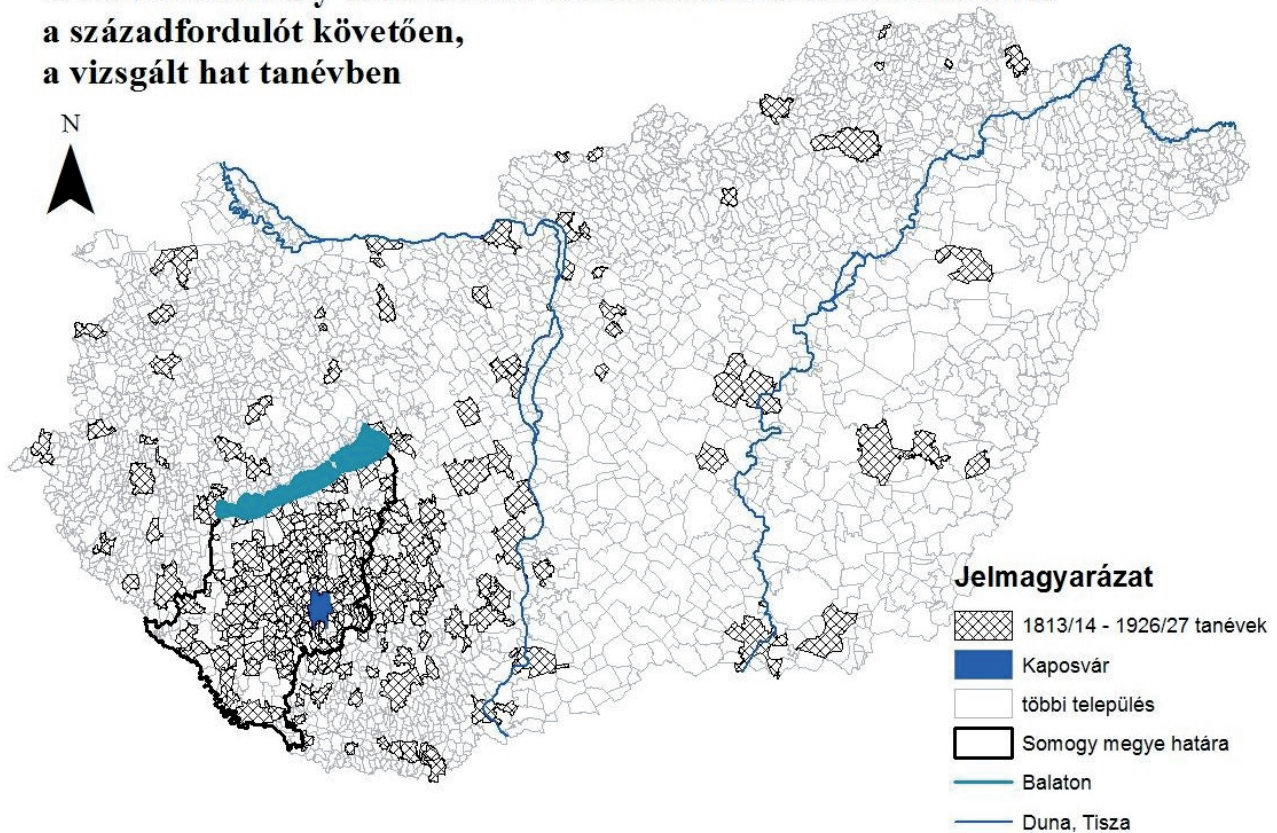

Vonzáskörzet-vizsgálat

Az iskola vonzáskörzetét abszolút szempontból – az elemzett éveket összesítve, és az egyes tanéveket külön megfigyelve határoztam meg. Az iskola vonzáskörzete minden vizsgált évben módosulhatott vélhetően azért, mert az iskola történetében változások következtek be. Az abszolút létszámokhoz képest lényeges megvizsgálni a diákok lakóhelyeit lakosságárányosan. Ennek indoka, hogy az adott, kibocsátónak nevezhető település lélekszámaához viszonyítottan nagyobb jelentősége lehet egy kisebb lakosságú helységről a kevesebb számú gyermeknek, mind fordított esetben.

4. ábra. Az elemzett iskola abszolút vonzáskörzete a kiválasztott hat tanévben
(Absolute catchment area of the analysed secondary school in the chosen six years)¹

A Táncsics Mihály Gimnázium vonzáskörzete a 19. században és a századfordulót követően, a vizsgált hat tanévben

A hat tanév együttes vonzáskörzetét mutatja be a 4. ábra, amelyről leolvasható, hogy a diákok Somogy és Tolna megyékből érkeztek legnagyobb számban; továbbá, hogy az intézmény vonzása a Kaposvár – Dombóvár közötti területen volt jelentős. Somogy megye déli és délnyugati részéről valószínűleg azért alacsony a vonzott települések száma, mert más helység oktatási intézménye volt rá nézve elvonzó hatással (például Csurgón² az 1792-ben alapított református, Pécsett³ az 1687-ben alapított ciszterci rendi).

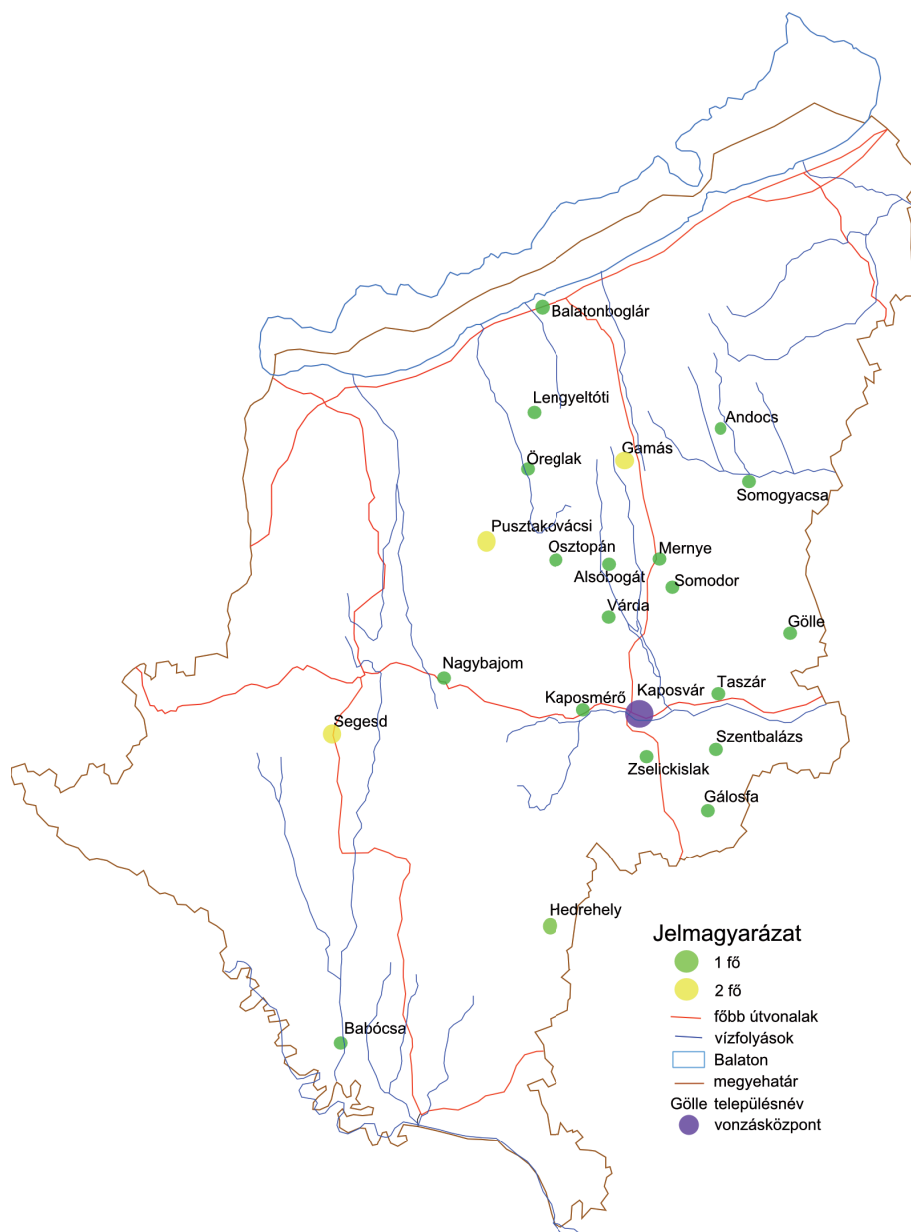
Az első vizsgált tanév az *1813/14-es tanév* (5. ábra). Ekkor az iskola vonzáskörzetét 37 település jelentette, emellett 2 fő ismeretlen lakhelyű volt bejegyezve az osztálynaplóban. 69 fő diák járt az intézménybe, ennek 65,2%-a vidéki, 34,8%-a kaposvári lakhelyű volt. A ma már a városhoz tartozó településrészeken – értem ez alatt Kaposfüredet (1970) és Toponárt (1970) – lakó diákokat nem kaposvári lakóhelyűnek tekintettem az elemzésben, mert azok városhoz csatolása csak az 1900-as évek

¹ http://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU, 2014-02-24
<http://www.google.hu/webhp?nord=1#nord=1&q=kesz%C5%91hidegk%C3%BA>t, 2014-02-24
<http://www.google.hu/webhp?nord=1#nord=1&q=galagony%C3%A1>ls, 2014-02-24
http://w3.oszk.hu/repscr/wwwi32.exe/%5Bin=rpsr2.in%5D/?SXBODROG_ALSOBU*XT, 2014-02-24
<http://mocseny.ekisterseg.hu/>, 2014-02-24
<http://www.google.hu/webhp?nord=1#nord=1&q=kisterenye>, 2014-02-24
<http://www.google.hu/webhp?nord=1#nord=1&q=kissebes>, 2014-02-24
<http://www.google.hu/webhp?nord=1#nord=1&q=gyulaj>, 2014-02-24
<http://www.google.hu/webhp?nord=1#nord=1&q=ipolyvece>, 2014-02-24
² <http://www.csvmrg.hu/>, 2014-06-13
³ <http://www.crnlg.hu/>, 2014-06-13

utolsó harmadában történt meg, addig attól elkülönülten működtek. A vonzáskörzet differenciált: a mai határokat tekintve 8 település esett a megyehatáron kívülre, illetve 2 fő diák rendelkezett külföldi lakóhellyel (Pilgram, Wischau⁴). A diákok létszáma ekkor három osztályból adódott még össze. A tanév során az átlagos osztálylétszám 23 fő volt.

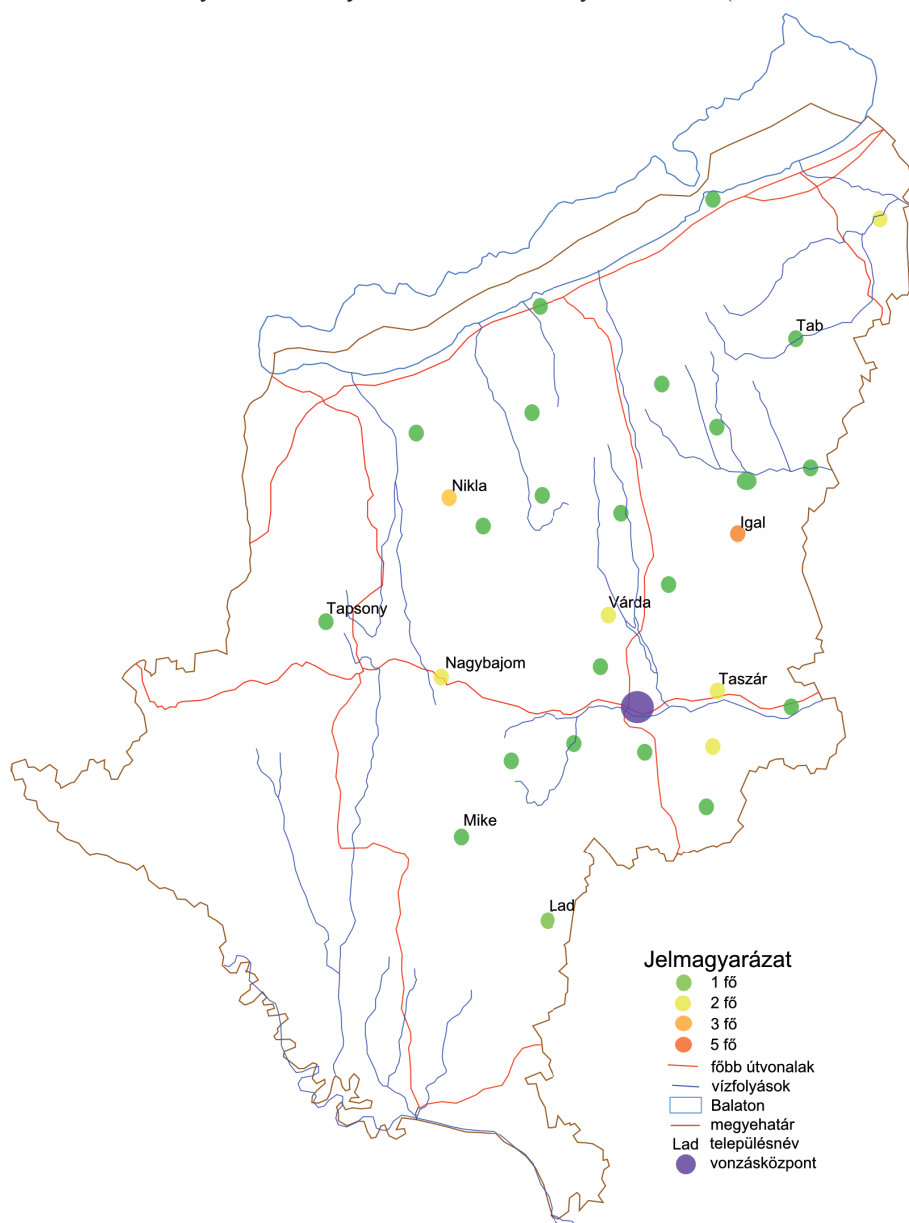
Mivel erre a tanévre, és a közeli évekre nem álltak rendelkezésre a települések lakosság számára vonatkozó adatok, emiatt nem tudtam meghatározni népességarányos képét. Az ábrán a diákok létszámát tüntettem fel. Az ábrán egy ÉNy-D-i tengely látszik, továbbá a 2 főt küldő helységek a várostól távolabb helyezkednek el. Előbbi a korabeli közlekedési vonal relatív fejlettségére és a nyugati területeken Csurgó elvonzó hatására, utóbbi szubjektív tényezőkre utalhat.

5. ábra. A vizsgált iskola megyei vonzáskörzete az 1813/14-es tanévben (forrás: SM Levéltár iratai)
(County catchment area of the analysed secondary school in the school year 1813/14 (Source: SM Archives' documents))

⁴ <https://www.google.hu/webhp?tab=lw&ei=4KoEU7CNHIPw0gXq24HgBw&ved=0CAQQqS4oAQ#q=wischau+czech+republic>, 2014-02-24

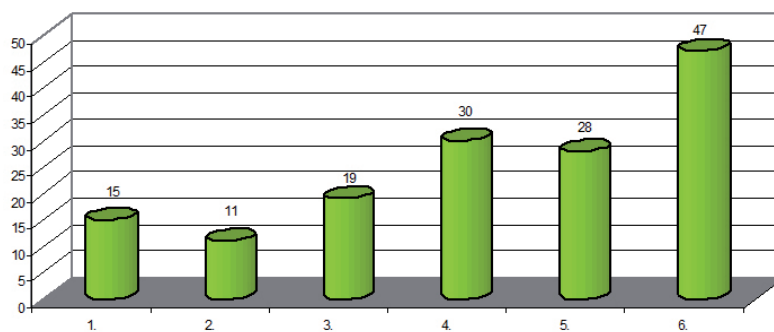
6. ábra. Az elemzett iskola megyei vonzáskörzete az 1818/19-es tanévben (forrás: SM Levéltár iratai)
 (County catchment area of the analysed secondary school in the school year 1818/19 (Source: SM Archives' documents))

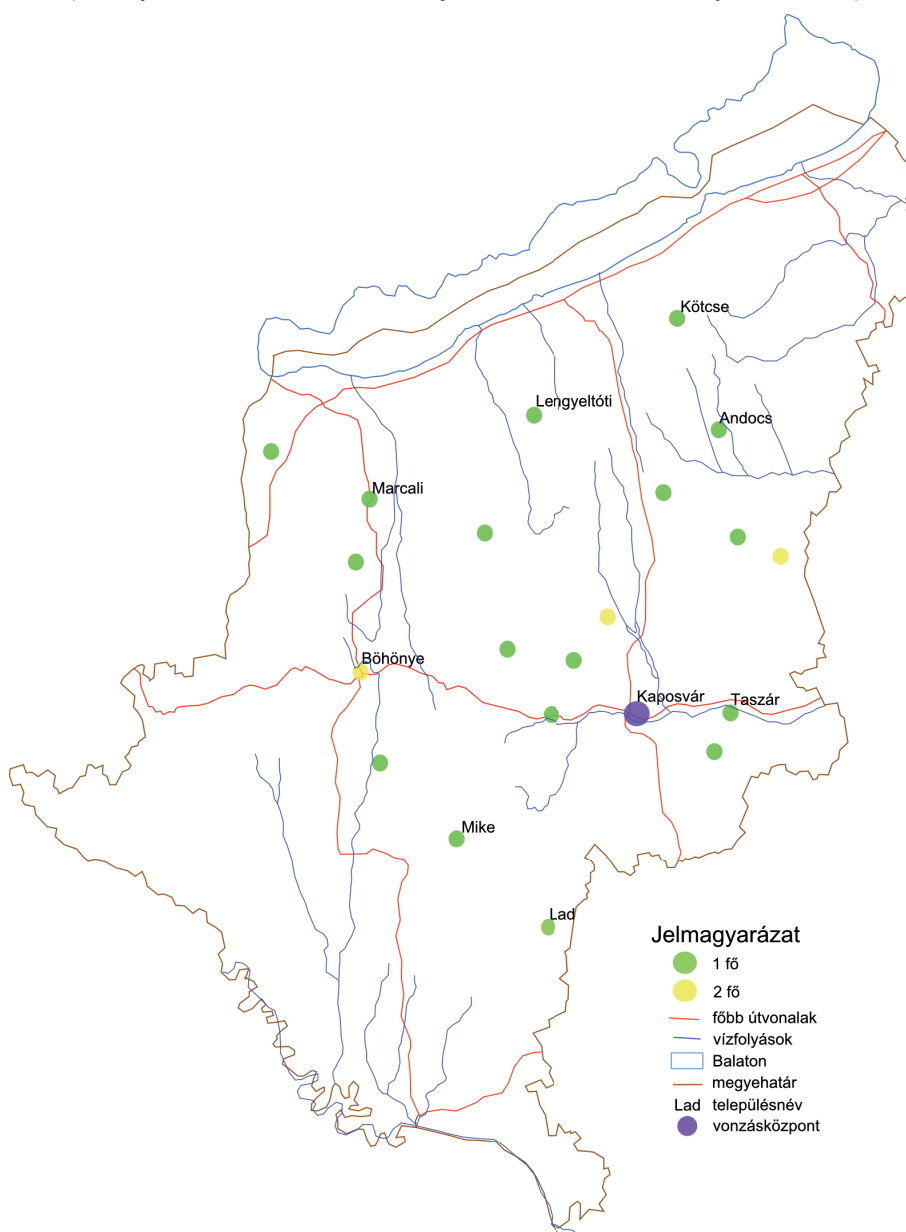
A második, *1818/19-es tanévben* (6. ábra) – a hatosztályos nagygymnáziummá válás után – a tanulólétszám 151 fő volt. A korábbi mintaévhez viszonyítva a számbeli növekedés valószínűleg az osztályok számának gyarapodása miatt következett be. Erre utalnak a 7. ábrán az egyes osztályokba járók létszámának adatai. Az egyes osztályokon belül a vidéki-kaposvári tanuló megoszlása változó volt.

Az egész létszámot nézve a tanulók 58,9%-a vidéki lakóhelyű volt, 41,1%-a kaposvári. Az 59 vonzott településből 20 darab a mai megyehatáron kívül esett – ez 34%-os érték, 2 fő külföldi lakhelyű volt (Venetüs, S.Ecclefür; a mai államhatárokon már 6 település esik kívül), 5 fő esetében pedig ismeretlen volt a lakóhelye. Az átlagos osztálylétszám 25 fő volt. Ebben a tanévben sem volt lehetséges adatok hiányában a népességarányos kép elkészítése. A tanulósámok szerint a városi iskola vonzása a megye középső és keleti részére terjedt ki, a Zala megyéhez közeli részekre és a déli területekre nem – itt szintén a csurgói iskolára utalnék. Ezzel párhuzamosan azonban Tolna megyében jelentősebb volt a hatása.

7. ábra. A vizsgált iskola osztálylétszámainak alakulása az 1818/19-es tanévben
(The conformation of the class number of the analysed school in the school year 1818/19)

8. ábra. A vizsgált iskola megyei vonzáskörzete az 1855/56-os tanévben
(County catchment area of the analysed school in the school year 1855/56)

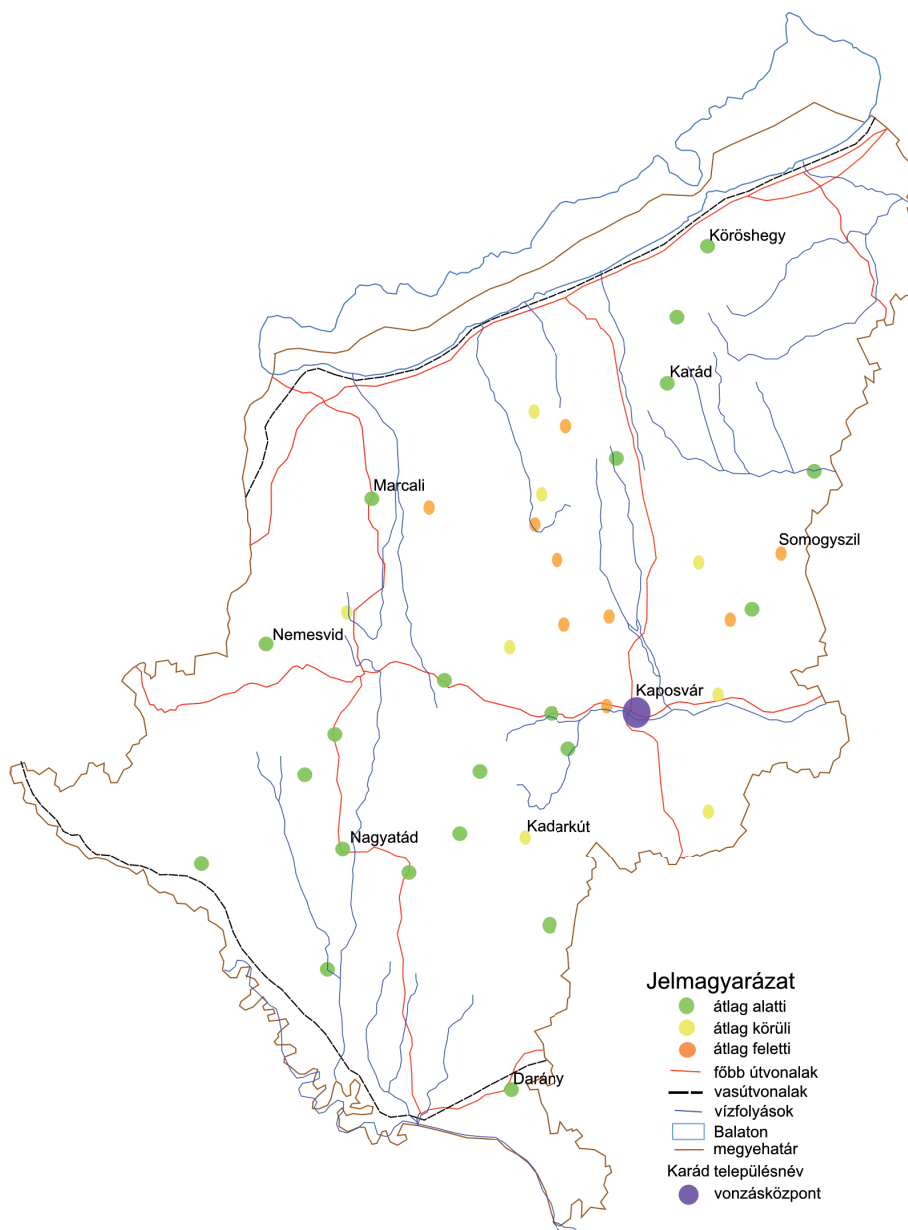

Az 1855/56-os tanévben (8. ábra) a tanulók száma jóval elmaradt az előző vizsgált tanévétől, létszámuk 67 fő volt. Négy osztályt működtettek, az átlagos osztálylétszám 16,75 fő-re csökkent. A változás

az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, valamint az 1851-es visszaminősítés következménye a történelmi források szerint. A vonzott helységek darabszáma 41, amelyből több település pontos meghatározása nem volt lehetséges, mert a megjelölt megyén belül is több azonos nevű létezett. A 67 főből 65,7% vidéki, 34,3% helyi lakosú volt. A vidéki-kaposvári diákok aránya minden osztályban vidékiek többségét mutatja.

A mai határok szerint 3 helység nem magyar területen fekszik (Dörfl⁵, Visnica, Zilah) – ezek 7,5%-os értéket jelentettek. A vonzásintenzitást a diákszámmal tudtam kifejezni, amely szerint az iskola jelentősége a megye déli részein ismét elmaradt, és térbeli kompaktságról sem beszélhetünk. Az intenzitás igen alacsony volt a többi helységre nézve is.

9. ábra. A vizsgált iskola megyei vonzáskörzete az 1870/71-es tanévben
(County catchment area of the analysed school in the school year 1870/71)

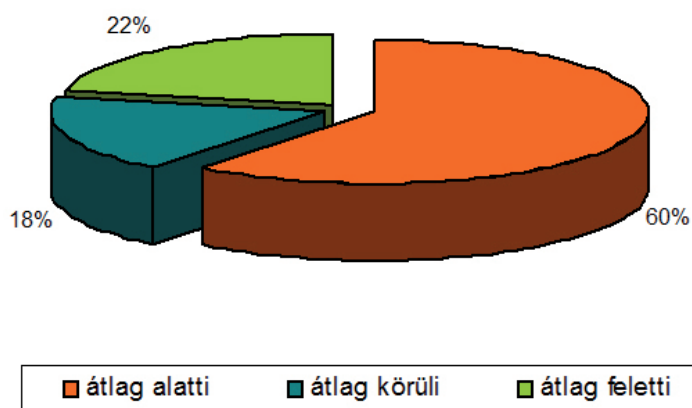

⁵ <http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID&kat=1705&n=v999>, 2014-02-24

Az 1870/71-es tanévtől (9. ábra) az államgimnáziummá alakulás ismét magasabb létszámot mutat. Az intézmény 6 osztályt működtetett, amely 145 fő diákot fogadott. A lakóhelyük szerint – az 58 településről 47,6% járt be vidékről, míg a helyiek aránya 52,4%-os volt. Ez az első olyan elemzett év, amelyben a vidéki lakosság aránya nem érte el a helyben lakók számarányát. Ebben szerepe lehetett a helységek lakóinak jövedelmi helyzete, hiszen az intézmény tandíjköteles volt (tárgyévben 79,8% fizetős, 20,1% mentességet élvez), erről azonban nem voltak minden évben teljesek az adatok. 13 helység (22,8%) a megyehatáron kívül fekszik, közöttük található egy tiroli és egy csehországi település is: Innsbruck és Pilsen (3,5%). A helységnevek közül ismét előfordult három eset, ahol nem lehetett pontosan megállapítani a leírás szerint a helyszínt (5,2%). Az átlagos osztálylétszám 25,6 fő. Az osztályokon belül a vidéki-kaposvári ráta az első három osztályban a vidékiek, az utolsó három osztályban a városiak többségét mutatja.

E tanévre vonatkozóan megvizsgáltam a tanulók vonzásintenzitását, az 1870-es népszámlálási adatokat felhasználva. Három kategóriát határoztam meg a minimum, maximum és átlag adatok alapján: egy átlag alatti (0,00%-tól 0,09%-ig), egy átlag körüli (0,10%-tól 0,16%-ig) és egy átlag feletti (0,17%-tól 0,67%-ig) csoportot. Az 58 településnek e kategóriák szerinti megoszlását mutatja be a 10. ábra.

10. ábra. A vizsgált tanévben a települések megoszlása vonzásintenzitás szerint
(The repartition of the settlements according to the intensity of the attraction, in the analysed school year)

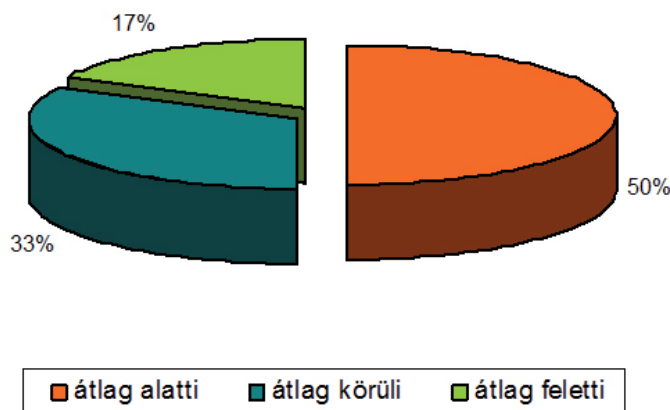
Az ábrán látható, hogy vonzott települések többségében az érkező tanulók a küldő helységek lakosaiból 0,10% – 0,16%-ot jelentettek. A diáklétszámok alakulása ezekben a csoportokban a települések arányaival arányosan változik (27, 19, illetve 54%). Lakosságárányos szempontból a kevésbé vonzott települések Kaposvártól távolabb, a megye déli részén helyezkedtek el, mintegy 30 kilométernél messzebb. A Kapos-völgy helyett a vonzás erőssége a várostól északra lévő helységekben volt meghatározóbb. Az alacsony vonzásintenzitású térségek (DNy, ÉK) valószínűleg a helyi vagy közelebb fekvő iskola meglétével, illetve a kedvezőtlen megközelítéssel indokolható.

Az 1887/88-es tanévben 8 osztály működött, viszont a felsőbb osztályok létszáma jóval elmaradt az alsóbb évfolyamokétól. A diákok 233 fős sokaságot jelentettek: a vidékiek 42,1%-ot, a helyiek 57,9%-ot. A vidéki-kaposvári diákok aránya szerint az utolsó évfolyam kivételével a kaposváriak voltak nagyobb hányadban.

A 74 helységű vonzáskörzet 27%-a a megyén kívül fekszik, azonban területileg elszórt – Tolna, Baranya, Zala, Fejér, Pest megyék érintettek. Az országhatáron túli csupán egy helység – Veprovac⁶ (1,3%). Az átlagos létszám 29,125 fő volt. A diákok sokaságának ilyen mértékű emelkedését vélhetően a főgimnáziumi státusz megszerzése és a további osztályok megnyitása eredményezte.

E tanévre vonatkozóan a népességgel való közelítőleges összevetést az 1890-es népszámlálási adatok tették lehetővé. Itt szintén három kategóriát különítettem el: az átlag alatti (0,00% – 0,06%), az átlag körüli (0,07% – 0,12%) és az átlag feletti (0,13% – 0,47%) csoportot. A 73 helység megoszlását a 11. ábra mutatja be.

11. ábra. Vonzásintenzitás szerinti települési megoszlás a vizsgált tanévben
(The repartition of the settlements according to the intensity of attraction in the analysed school year)

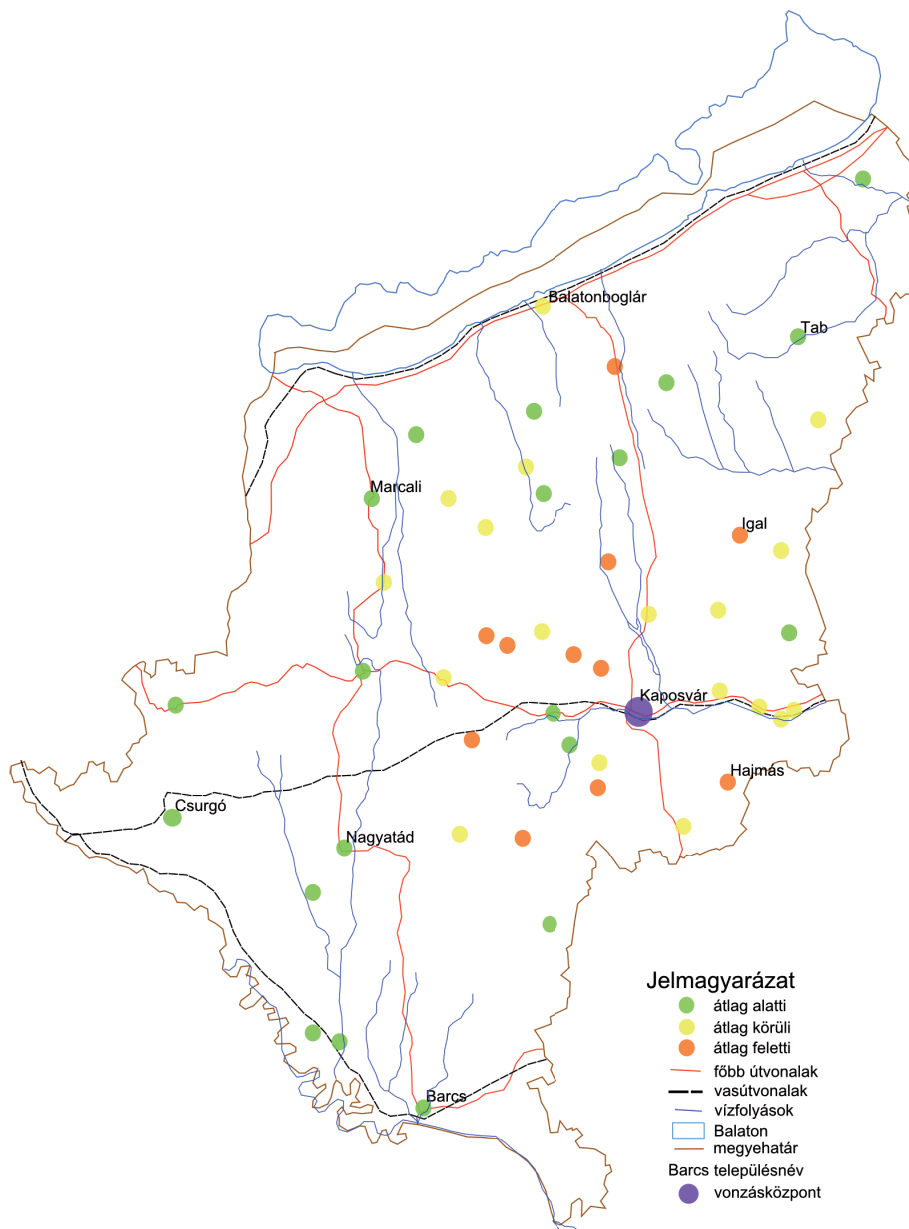

Az ábra szemlélteti, hogy vonzásintenzitás a helységek 50%-ában az átlag alatti értékű. E települések a várostól D-i és Ny-i irányban helyezkedtek el, az alacsony érkező tanulószám a közeli vagy helyi intézmény megléte, vagy a távolságból és a viszonylagos kedvezőtlen közlekedési viszonyokból fakadhatott (12. ábra). Az átlag körüli települések Kaposvártól relatív 30-40 kilométeres sugarú távolságban fekszenek, és jellemzően 1000 fő feletti lakossággal bírtak, néhány kivételt leszámítva. Az átlag feletti helységek 66,7%-a 1000 fő alatti lélekszámú volt. Térben kevésbé mutatható ki koncentráció (ÉNy-on erőteljesebb). A diákok arányai ebben az esetben is párhuzamosak a települések számának változásával (22, 29, illetve 49%).

Az 1926/27-es tanévben (13. ábra), a Klebelsberg-féle oktatási reform után és a trianoni határváltoztatások miatt érezhetően módosult az intézmény vonzáskörzete, amely a települések számában és azok területi elhelyezkedésében is szembetűnő. Emellett a reálgimnáziumi jellegű működés megkezdése is bírhatott befolyásoló hatással az iskola demográfiájára. 701 főből 45,9% vidéki lakóhelyű, 54,1% helyi. A 166 lakhelyből 6 település került a határon kívülre, a Somogy megyén kívül esők rátája 52,41% volt. Területileg az országban elszórtan helyezkedtek el, nagyobb sűrűség a Dunántúlon mutatkozott. Vizuálisan azonban az elaprózott településszerkezet miatt torzító hatás lehetséges. Az egyes osztályokban a vidéki lakhelyű tanulók rátája hol alacsonyabb, hol magasabb értéket vett fel a kaposvári lakhelyűekénél. Az átlagos évfolyamlétszám ekkor 90,125 fő volt. Ez a magas szám nemcsak a diáklétszám növekedésével, hanem a párhuzamos osztályok bevezetésével is magyarázható.

⁶ <http://helytortenet.com/veprovac-veprod-1903-1941-regi-belyegek-belyegzesek-ritka-darabok>, 2014-02-24

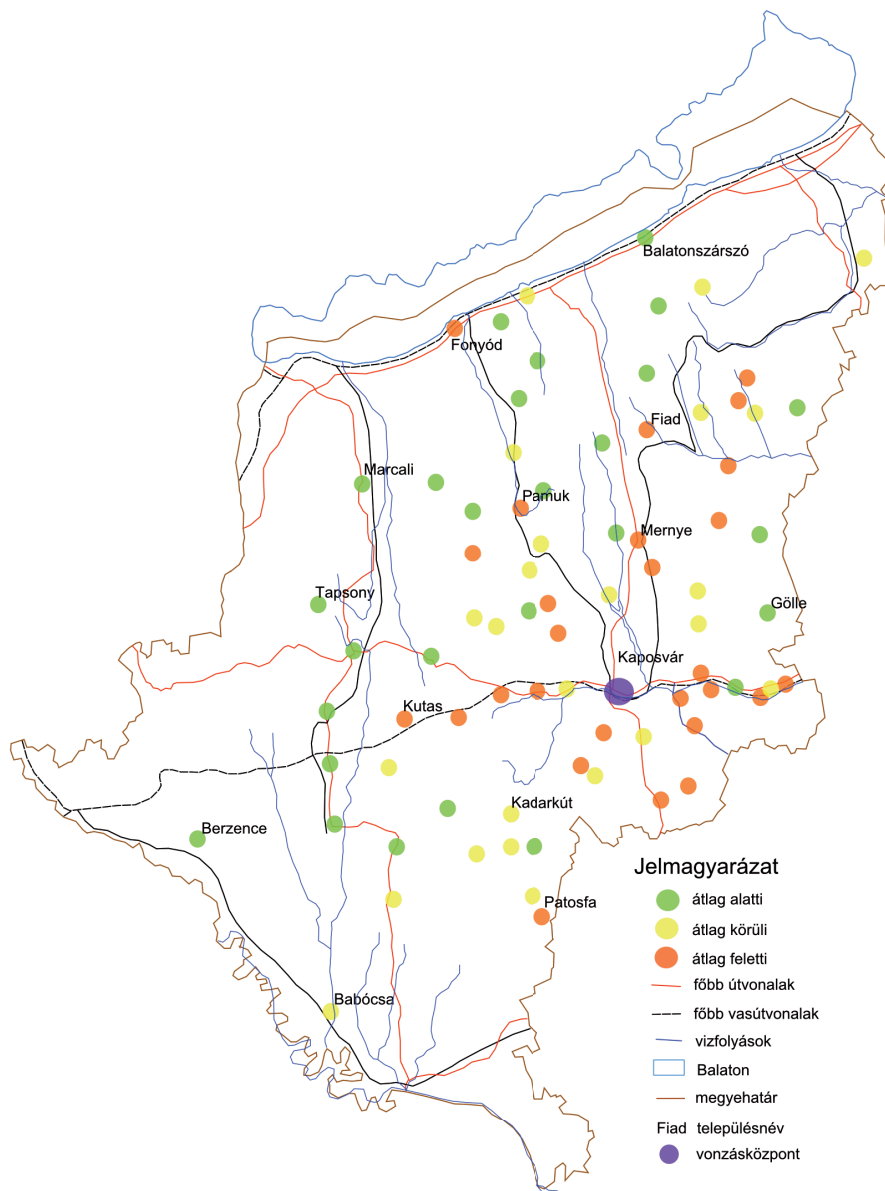
12. ábra. A vizsgált iskola megyei vonzáskörzete az 1887/88-as tanévben
(County catchment area of the analysed school in the school year 1887/88)

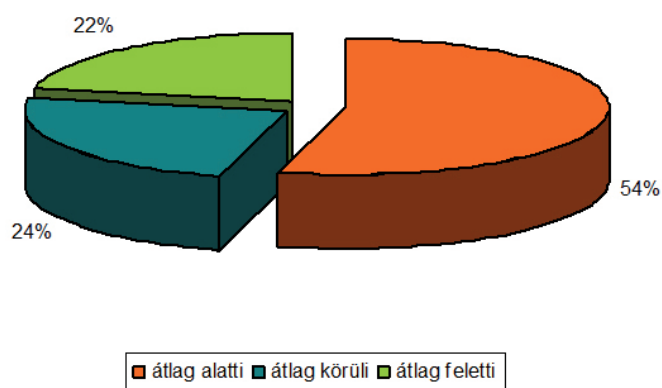
A 1930-as népszámlálás adott közelítő értéket, hogy összehasonlíthassam az érkező diákok és a népesség arányát, vizsgálva a vonzó hatás mértékét. Ebben a tanévben szintén három csoportot határoztam meg, azonban a szélsőértékek miatt a kategóriák határszámát módosítottam. Ez alapján az átlag alatti csoport határértékei 0,00% – 0,09%, az átlag körüli csoportnak 0,10% – 0,18%, az átlag feletti csoport szélsőértékei 0,19% – 1,01% lett. Az első klasszisba a helységek 54%-a sorolható. Közös jellemzőik a legalább 1000 fő lélekszám, amely egyes esetekben a 10-20.000 fős népességszámot is meghaladta. Elhelyezkedésük szórt, nem lehet egyértelműen lehatárolni a várostól való távolság indokával. Habár az összes településen belüli arányuk nem kiugróan magas, számában mégis jelentős értéket vesz fel, mert az alacsony vonzásintenzitás magas lakosságszámmal párosul – tehát sok település veszi fel ennek az értékcsoporthoz az elemeit. Itt az intenzitás csekélye a megye más jelentősebb településeinek intézményi ellenhatásával magyarázható. A közbenső csoport a helységek

24%-át foglalja magában, amelyek területileg szintén szórtnan helyezkednek el, viszont a korábbi mintaévekhez képest jelentősebb a déli megyei részekre kifejtett erőssége. A helységek lakossága 500 és 3.000 fő között alakult. 22%-os a harmadik kategóriában a diáklétszám nagyságrendje (14. ábra). A csoport elemei a közlekedési vonalak (vasút, közút) mentén koncentrációt mutatnak (Kapos-völgy, Siófok, Fonyód, Balatonboglár, Marcali irányokban). Közös jellemvonás az alacsony népességszám (73,5%-ban 1000 fő alatti). Az előző két elemzett tanévet nézve, itt nem arányos a települések és a diákok aránya, mert az átlag körüli csoport a legalacsonyabb (38, 20, illetve 42%).

13. ábra. A vizsgált iskola megyei vonzáskörzete az 1926/27-es tanévben
(County catchment area of the analysed school in the school year 1926/27)

14. ábra. Vonzásintenzitás szerinti települési megoszlás a vizsgált tanévben
(The repartition of the settlements according to the intensity of attraction in the analysed school year)

Az osztályokon belüli ráta változó: hol kaposvári, hol a más lakhelyűek javára. Az alsóbb évfolyamokon a létszám igen nagy, de a felsőbb évfolyamokon valószínűleg a jelentősebb lemorzsolódás miatt csökkent a diákok száma.

Az iskola a vidéki tanulóinak eleinte nem engedte meg a bejárást, így a közelben kellett lakóhelyet keresniük. Emiatt vették igénybe többen a kollégiumi szállást. Mindez alátámasztja a vonzáskörzet szűkebb regionális kiterjedését, de nem hanyagolható el a jövedelmi helyzet (az 1887/88-as tanév példáján) és az egyéb telepítő tényezők megléte, illetve a népesség foglalkozása sem.

A korabeli, 1912-es írás szerint a statisztikai adatok a kaposvári tanulók domináns jelenlétét ábrázolják. E forrás úgy nyilatkozik, hogy elenyésző azok száma, akik a magánszállásokon laknak, valamint hogy az óvónői osztályokkal megnőtt a kollégisták száma. Területileg kifejező, hogy „elenyésző azok száma, akik nem Somogy megyében laknak” (MIKLÓS E. 1987. p. 64.). A kaposváriak magas arányát a 19. század második felében vezetett naplók nem egyértelmű feljegyzései is alátámaszthatják.

A Somssich Pál Gimnáziumnak összességében az elemzett hat tanév során 281 vonzott települése volt, amelyekből 10 külföldi illetőségű. Ez idő alatt 1379 tanulója volt, amelyből 51%-a helyi, 49%-a vidéki lakos. Az abszolút vonzáskörzet elkészítése során a vonzásintenzitás létszámbeli alakulását az 1. táblázat mutatja:

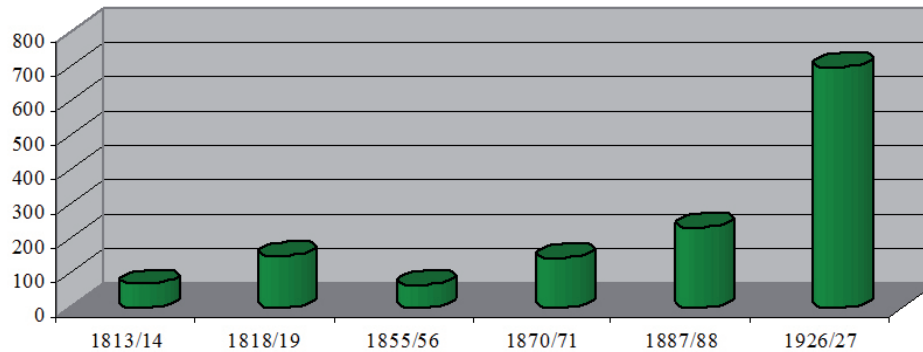
1. táblázat. A vonzott települések száma a bejáró diáklétszám függvényében
(Numbers of the catchment settlements by the commuted students)

Diáklétszám a vizsgált hat tanévben	Települések száma
1 fő	178
2 fő	33
3 fő	23
4 fő	7
4-nél több fő	40

A hat tanév alatt 178 településről egy, 33-ról kettő, 23-ról három, 47-ről négy vagy annál több diák érkezett ide oktatási-nevelési céllal. A legtöbb tanulót 19 fővel Lengyeltóti küldte. 10 településről tíz vagy annál több fiatal járt az iskolába, mint például Pusztakovácsi (11 fő), Somogyszil (11 fő), Újvárfalva (12 fő), Nagybjom (12 fő) Marcali (14 fő) vagy Igal (15 fő).

A létszám alakulása az egyes években történelmi – társadalmi változások hatására az alábbi módon alakult (15. ábra):

15. ábra. A diákok összlétszámának alakulása az elemzett tanévekben
(Students' maximum volumes in the analysed years)

A hat tanévet nézve a változást eredményező tényezők elsődlegesen az intézményt érintő minősítések, az új osztályok indítása, a szakosítás lehettek.

A diákok létszámának és a kaposvári lakosságnak az összevetésére nem minden tanévben volt lehetőségem, mert a kiválasztott tanévekre vonatkozó pontos helyi lakossági adatok nem álltak rendelkezésemre. Az 1870-es esztendőre a népszámlálási adatok⁷ kapcsán lehet adatot találni, így közelítőleg ebben a tanévben becsülhető a városlakók és az intézményben tanulók aránya. A helyiek száma 10.210 fő volt 1870-ben, ehhez képest a diákok rátája 1,4%-os volt. Amennyiben csak a vidékiek arányát vesszük figyelembe, úgy az érték 0,66%-ra módosul – tehát csekély. Az 1887/88-as esztendő esetén közelítő értéket az 1890-es népszámlálási adat adhat, míg 1926/27 esetén az 1930-as év lehet mérvadó. 1890-ben a helyi lakosok száma 16.640 fő: ennek 1,4%-a az iskolai diákság, a vidékiek aránya 0,6% volt. Az 1930-as esztendőben az összlakosság 37.339 fő: 1,87% a diákság – 0,86%-a a vidéki. Megfigyelhető ezek alapján, hogy az intézménybe járó tanulók 1-2% közötti nagyságrendet értek el a vizsgálat alá vonható években, a vidékiek aránya a városi népességhez képest itt az 1%-ot sem érte el, habár az elemzett esetekben a ráta vagy stagnálást, vagy növekedést mutatott.

Az 1812-1912 közötti időszakot feldolgozó évkönyv a „vizsgálatot tett tanulók illetőségének áttekintése” (KENGYEL M. 1913. p. 113.) című ábráján 4 kategóriát tüntettek fel: a kaposvári, a Somogy megyei, a más megyei és a Horvát-Szlavóniai és külföldi csoportokat; és szintén ábrázolták az egyes tanévek maximális tanulólétszámait. Eszerint az 1899/1900-as esztendeig növekedett az összlétszám, azt követően stagnált vagy +/- 10-30 fővel ingadozott. A kaposvári illetékességűek száma minden bemutatott évben meghaladta a többi kategória értékeit, majd a somogyi, a más megyei és a külföldi és horvát-szlavón lakhelyűek következtek. Egyedül az 1896/97. esztendőben nem volt külföldi illetékességű „vizsgálatot tett” diák. A századforduló tanévétől a horvát-szlavón és külföldiek csoportjába soroltak száma 10 fő, az 1905/6-ban 22 főre emelkedett. Ugyanezekben az években a szülők lakóhelyét illetően a legtöbben helyiek, majd a somogyiak, a tolnaiak, a baranyaiak voltak. Az 1899/1900-tól a horvát-szlavón lakosok száma mindvégig (1912-ig) meghaladta a 10, majd 20 főt. A 20. században érkező vidéki tanulók száma/rátája folyamatosan módosult az osztálylétszámmal, a szakosítással,

⁷ http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/14/data/tabhun/4/prnt01_1_0.html, 2014-02-23

vagy az ideiglenes intézményi kiürítéssel – utóbbit a világháború indokolta. Ezekből az esztendőkből viszont nincs információ a diáklétszám összetételéről és nagyságáról – így ennek vizsgálata nem lehetséges jelenleg. Emellett ezen esztendők elemzése nem része a tanulmánynak.

KONKLÚZIÓ

Összefoglalva a vizsgálat eredményeit: a korábban Somssich Pál, ma Táncsics Mihály nevét viselő kaposvári gimnázium diáklétszáma az évek, évtizedek alatt fokozatosan növekedett – törést a visszaminősítés és a világháborúk okoztak. Fontos szempont a létszámok ingadozásában az is, hogy az intézmény egészen 1962/63-ig fiúgimnázium volt, ezután vált csak koedukálttá – habár erről a szakirodalmi anyagok nem tesznek külön említést. A kijelentést viszont a szakirodalmon kívül az osztálynaplók, katalógusok is egyértelművé teszik.

A város 18-19. századi gazdasági és társadalmi formálódása a társadalomban igényt alakított ki arra, hogy minél képzettebbek lehessenek a helyi vagy távolabbi lakhelyűek. Kaposvár gazdasági fejlődése gyakorlatilag a polgárosodást segítette elő.

A városi lakossághoz képest az ebbe az iskolába járó diákok aránya 1-2% között alakult a becslhető években, míg ezen belül a vidékiek nem érték el egyetlen egyszer sem az 1%-ot. Ez az arányszám és a települési vonzáskörzet kiterjedése az ún. „soft” tényezőkkel magyarázható, hiszen a gimnázium a századforduló környékén már az ország első három legjobb intézménye között került jegyzésre. Nyilvánvalóan a tandíjfizetés – ezáltal a jövedelmi helyzet is – befolyásolta a tanulók körét: a pontosan feljegyzett és ebből a szegmensből is vizsgált tanévben az ifjúság 79,8%-a tandíjköteles vagy mentességét elvesztette, csupán 20,2%-ban voltak tandíjmentesek.

Az első kisgimnázium vonzáskörzetének kiterjedése fokozatosan növekedett, mind a közvetlen szomszédos településekről, mind az ország távolabbi térségeiről érkeztek diákok. A vonzásintenzitás főképpen a közelebbi, jellemzően megyén belüli településekről volt erőteljesebb, azonban az elemzett tanévek közül volt olyan példa, amely a területi szórtságra mutatott rá. Emellett a távolabbi településekről a tipikusnak nevezhető egy fő érkezett. Minden esetben voltak olyan helységek, amelyek külföldön (voltak) találhatóak, számuk viszont 2-3 darab fölé nem emelkedett. A település fejlődése a Kapos-folyó völgyében erőteljesen látható a korabeli katonai felméréseken, viszont a vonzáskörzet formálódásában a relatív kedvező közlekedési helyzet nem mindig járt együtt jelentős vonzásintenzitással. Ennek oka lehetett a helyi iskolák léte, a települések lakosságainak jövedelmi helyzete a már említett tandíjfizetési kötelelem miatt. A század folyamán kiépülő közlekedési eszközök, közlekedési folyosó az adott időszakban, különösen a 20. századtól meghatározóbbá váltak a lakosság mobilitásában, így ekkor már nevezhetők e faktorok a térségformálás alapjának véleményem szerint.

A vonzásintenzitásban a szerző által létrehozott kategóriák közül a települések többsége minden esetben az átlag alatti csoportba került, jelezve, hogy a helységek többsége lakosságához képest kis arányú diákot küldött a kaposvári iskolába tanulni. Ennek ellentmondhat az a tényező, hogy a tanulók a nagy távolság ellenére is eme iskolát választották. Indokolhatja ezt akár a korábban említett országosan jó hírnév. Az átlag feletti csoportba sorolt települések lakosságárányosan magasabb rátával küldtek diákot a városi iskolába, valamint többségében 1000 fő alatti népességszámúak voltak. Az

alacsony vonzásintenzitás az egyes mintákban az 50-60 kilométeres távolságú településekre, a vonzóerő-növekedés a városhoz való térbeli közeledés párhuzamosságával volt igaz, majd a koncentráció a közlekedéssel az egyes útvonalak mentén terjedt ki.

Az 1813/14-es és az 1926/27-es tanévekben – a minták alapján – tehát az intézmény vonzáskörzete lényegében a megyére, kisebb részben az ország más településeire, míg ritkább esetekben az országhatárokon kívülre terjedt ki. Minden elemzett tanévben voltak külföldi tanulók, számuk azonban nem emelkedett 2-3 fő fölé. Az ismeretlen lakóhelyek pontatlanságot eredményezhetnek. E lokációk meghatározása a dokumentumok latin nyelvűsége és a külföldi települések valószínűleg név- vagy jogállásváltozása miatt további kutatást igényel. A 19. század második felében a diákok területi megoszlása nagyobb térségre vonatkozott, a megyén belüli helységeket fontosabbá vált, valamint a helyi lakosok oktatásban való részvétele meghaladta a vidékiek rátáját. A külföldi lakhelyek száma nem változott.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BELUSZKY P. 1981: A városi vonzáskörzetek /városkörnyékiség/ vizsgálatának elvi-módszertani kérdései. Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest. 97 p.
- DÖVÉNYI Z. 1977: A vonzáskörzetek történeti kialakulásának és változásának vizsgálati lehetőségeiről. Alföldi Tanulmányok 1977. I. kötet pp. 132-142
- DÖVÉNYI Z. 2009: Csurgó Csokonai korában. In: GÁL A. – HANUSZ Á. (szerk.): Tiszteletkötet dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza – Szerencs, pp. 91-105.
- KANYAR J. 1975: Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Városi Tanács, Kaposvár. 854 p.
- KANYAR J. 1989: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770-1868). Akadémiai Kiadó, Budapest. 486 p.
- KÉKI Z. – FARKAS E. – FÁBIÁN É. – FAZEKAS S. – MOLNÁR GY. – NADRAI N. – OTTÓNÉ BENE I. – SÁRDI P. – STICKEL P. – EGRSZEGI E. (szerk.) 2002: Kaposvár 1998-2002. Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Kaposvár. 104 p.
- FORRAY R. K. 1993: Az iskolázás regionális különbségei és a fejlődés lehetőségei a kilencvenes években. In: ENYEDI GY. (szerk.): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, pp. 257-273.
- HANTÓ ZS. – KÁRPÁTI Z. 1982: Az agglomeráció-kutatás szociológiai módszeréről. In: RECHNITZER J. (szerk.): Vonzáskörzetek – agglomerációk I. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 139-166.
- KELEMEN E. 1985: Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868-1918. Akadémiai Kiadó, Budapest. 250 p.
- KENGYEL M. 1913: Az intézet növendékei. In: A Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium Emlékkönyve 1812-1912. Szabó Lipót Könyvsajtója, Kaposvár. 359 p.
- MAJDÁNNÉ MOHOS M. 1984: Tapolca vonzáskörzete. *Studia Paedagogica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 1984/2. sz. pp. 21-38.
- MIKLÓS E. 1987: Iskolánk történetéből 1806-1986. In: MIHÁLYFALVI L. (szerk.): A kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve 1812-1987. Táncsics Mihály Gimnázium, Kaposvár. 333 p.

- MIKLÓS E. 2006: A kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium. In: Táncsics Mihály Gimnázium (testületi szerző): A kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium Jubileumi Emlékkönyve 1806-2006. Táncsics Mihály Gimnázium, Kaposvár. 306 p.
- MOHOS M. 1990: Barcs, Lenti és Nagyatád oktatási vonzáskörzete. A Dunántúl településtörténete VIII. Pécs, pp. 265-277. In: Nemes I. (szerk.) (1990): A Dunántúl településtörténete VIII. Pécs.
- TÓTH J. (szerk.) 2002: Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 484 p.

Levéltári és könyvtári források

- SML VIII. 52. Kaposvári Magyar Állami Somssich Pál Gimnázium iratai (1776-1949). Informatio Juventutis Gimnasii Regii Kaposvariensis 1812/13-1832/33. Informatio Juventutis Gimnasii Regii Kaposvariensis 1833/34-1849/50. Catalogus 1855/56. Katalog 1858/59. Katalog 1859/60. Főnévjegyzékek 1860/61-1865/66. Névkönyvek 1870/71-1871/72. Névkönyvek 1881/82-1888/89. Főnévkönyvek 1923/24-1927/28.
- Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtár tulajdona: Kaposvár város ábrázolása 1922-ben, 2014-01-30
- ARCANUM: Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen 1782-1785.
- <http://geo.science.unideb.hu/termeszetfoldrajz/hallgatoknak/magymegye/somogy.jpg>, 2014-05-01

